

Kirjallisia ällötyksiä

■ SANNA NYQVIST

Irma Perttula, *Groteski suomalaisessa kirjallisuudessa. Neljä tapaustutkimusta*. SKS 2010.

Vaikka sana groteski herättää vahvoja mielikuvia, on vaikeaa määrittellä, mistä siinä oikeastaan on kyse. Taiteessa se on rajoja rikkova, normien vastainen ja šokeeraava esittämisen tapa, taiteen kokemuksessa siihen liittyvät epämuokavuus, inho ja kauhu, mutta yhtä lailla kiehtovuus, jopa omanlaisensa perverssi nautinto. Se on jotakin taiteelle perustavaa, sillä vaikka vallitsevat esteettiset arvot muuttuvat, erilaisiin groteskin kuvauksiin sopivaa taidetta löytyy joka aikakaudelta. Se on taiteen nurjaa, pimeää puolta, joka usein unohtuu kaanoneista ja historiikeista.

Tätä puutetta korvaa kotimaisen kirjallisuuden saralla Irma Perttulan tutkimus, joka neljän esimerkkiteoksen kautta valottaa groteskin ilmenemismuotoja 1900-luvun suomalaisessa proosassa. Joel Lehtosen *Rakastuneen ramman* (1922), Sally Salmisen *Prins Efflammin* (1953), Juhani Peltosen ”Orjien kasvattajan” (1965) ja Anni-ka Idströmin *Veljeni Sebastianin* (1985) vastaanotto on ollut ristiriitaista. Toisin kuin satiirilla tai parodialla, groteskillä kirjallisuudella ei välttämättä ole selvää kohdetta, jota se vääristelyillään kritisoi, pilkkaisi tai moralisoisi. Sen omittisuus ei selity tai lievyty. Groteskin lukukokemuksia leimaakin epävarmuus ja hämmennys, mitä Perttula pyrkii perusteellisissa

teosanalyysiseissaan perkaamaan.

Tutkimus ei kuitenkaan lähde liikkeelle teoksista tai niiden vastaanotosta, vaan väitöskirjalle tyypilliseen tapaan teoriasta. Perttula ankkuroi groteskin käsitteen lajiteoriaan: groteski on ”höllä”, alati muuttuva ja omia rajojaan kyseenalaistava genre (s. 301, viite 1). Laji puolestaan ei merkitse pysyvää, koko teosta määrittävää kategoriaa, vaan hahmottuu traditiojatkumona, perheyhtäläisyyksinä ja ominaisuuksien kimpuna. Tästä perspektiivistä voidaan suomalaisessakin kirjallisuudessa nähdä groteskin jatkumo, vaikka lajitietoisuus ei ole ollut teosten kirjoittamista tai vastaanottoa leimaava piirre.

Lajikytkentä on Perttulan oma teoreettinen avaus, mutta jää sellaisena varsin viitteelliseksi. Kirjaimellisestikin, sillä osa lajistatusta koskevasta olennaisesta pohdinnasta löytyy vasta loppuviitteistä. Onko laji tutkijan pakkomielle (kuten Perttula itsekin ehdottaa, s. 15) vai aidosti groteskin tutkimusta syventävä jäsennys? Teosanalyysitkaan eivät tarjoa tähän selvää vastausta, sillä niissä lajiteorian havainnollistaminen jää monipolvisen tulkintaprosessin varjoon.

Perttulan tutkimuksessa korostuu kaksi groteskin piirrettä: normien rikkominen ja epäsovpien tai ristiriitaisten elementtien yhdistely. Burleskin ja travestian lailla groteski kääntää totunnaisuudet pääläelleen yhdistämällä ylevää ja alhaista. Tyypillisessä groteskissa hahmossa yhdistyvät ihmisen ja eläimen piirteet, kuten Lehtosen romaanin päähenkilö Sakris Kukkelmanissa, joka loikkii nelinkontin kuin koira tai jänis ja jonka ”naama on kuin jotain kalanlihaa”. Tämä ”surkeasti kierostunut

hahmo” esitetään kahden eri kerronstrategian ristivalituksessa. Välillä Kukkelman näyttäytyy ällöttävänä abjektina, välillä liki samastuttavana ihmisenä – siis sovitamattomien vastakohtien yhteen-sattumana. Perttulan mukaan *Rakastuneen ramman* kaksitahoisessa kerronnassa ”Kukkelmanista tulee ihmisen tragedian, elämän ja maailman irvokkaan turhuuden äärimmäisyyteen viety groteski ruumiilistuma” (s. 152).

Enhä kiinnostavin Perttulan esiin nostamista groteskia ilmentävistä teoksista on Sally Salmisen *Prins Efflam* (suom. *Kalastajakylän prinssi*), kirjallisuushistorian likipitään unohtama teos, johon Perttula törmäsi saksalaisessa groteskia käsittelevässä hakusana-artikkelissa. Suurimman osan elämäänsä ulkomailla asunut Salminen oli käännösten kautta kansainvälisen näkyvä kirjailija. *Prins Efflam* sijoittuu bretagnelaiseen kalastajakylään, jonka elämän rannalle haaksirikkoutunut tuntematon mies sekoittaa. Tässä ensin hyvän tekijänä vastaanotetussa hahmossa yhdistyvät Kristuksen pelastusoppi ja kansallissosialismin ideologia groteskilla tavalla. Sekoitus tuo mieleen toisen natsismiin liittyvän, voimakkaan ambivalentin romaanisankarin, Michel Tournierin *Keijujen kuninkaan* Abel Tiffaugesin, joka hoivaa ja hyväksikäyttää lapsia Napolassa.

Perttulan pikkutarkka analyysi Salmisen romaanista osoittaa, miten vaikeaa tulkitsijan on luovia groteskin ambivalenssin hetkeissä. Yhtäältä Salmisen romaani perustuu vahvoille vastakkainasetteluille, toisaalta ainakin osa vastakkainasetteluista kääntyy ympäri tai purkautuu romaanin kuluessa.

Mikä on groteskia yhteensopimattomuutta, mikä vastakohdistuutta kokonaisuutta? Perttula päätyy tulkitsemaan *Prins Efflamia* esidekonstruktiivisena romaanina, joka purkaa hierarkkisia vastakkainasetteluja.

Perttulan neljästä esimerkki-teoksesta kaksi sijoittuu ulkomaille, minkä voi tulkita osoituksena groteskin torjumisesta tai projisioimisesta pois itsestä ja tutusta ympäristöstä. Juhani Peltosen novellissa niljakas Werner Reiss kasvattaa orjia kauhugotiikan mieleen tuovassa linnassa. Perttulan mukaan novelli vie lukijan ”oudolle maaperälle, missä myös merkityksenanto häiriintyy” (s. 229). Perttulan tulkinta novellista rakentuu pitkälti yleispätevän lukijahahmon varaan, jonka arvoja, käsityksiä ja odotuksia novelli ei hänen mukaansa vastaa. Mutta entä jos lukija itse on groteski tyyppi, jota nöyryyttäminen ja alistaminen kiehtovat? Porvarillinen mallilukija on vain yksi mahdollinen lukijapositio.

Annika Idströmin *Veljeni Sebastian* heijastaa aikaansa korostamalla feminiinistä ja avoimen seksuaalista groteskia. Outo kolmiödraama pidättää osan tulkinnan avaimista, ja lapsipäähenkilön jääminen kääpiöksi symboloi kasvatusromaanin (*Bildungsroman*) epäonnistumista. Koska Idströmin romaani ilmestyi jo vuonna 1985, herää kysymys, mihin suuntiin groteskia on viety suomalaisessa kirjallisuudessa sen jälkeen. Samoin Perttulan tutkimus herättelee kiinnostusta varhaisen kirjallisuuden, Kiven ja hänen edeltäjiensä groteskiutta kohtaan. Groteskin tutkijalle vanhat uskonnolliset tekstit ovat todellinen aarreaitta! Työsarkkaa riittää jatkotutkimuksille.

Perttulan tutkimuksen tärkeä ansio on siinä, että se nostaa ällöttävän ja oudon teemat kirjallisuushistoriallisesti mielenkiintoiseksi juonteeksi. Suomalainen kirjallisuus esitetään yhä edelleen idealistis-realistisena kansankasvatusprojektina, johon groteskit kertomukset eivät sovi. Kuten Perttula hyvin osoittaa kansankuvajaksi leimatun Salmisen kohdalla, realismi ja groteski eivät sulje toisiaan pois, vaan ruokkivat toisiaan.

Kirjoittaja on yleisen kirjallisuustieteen tutkijatohtori Helsingin yliopistossa.